

son olarak "küreselleşme" adı altında sürdürülen ekonomik politikalarla, dünyayı gittikçe sosyal adalatten yoksun bir hale getirmektedir. Ve bu neoliberalizmin her alanda tek seçenek olarak dayatılması, dünyanın tek kutuplu hale gelmesine ve dolayısıyla totaliterleşmesine, toplumların denge ve düzenlerinin neoliberal söylem içinden konuşan dünya egemenlerinin lehine olmak üzere sarsılmasına yol açmaktadır.

Buraya kadar genellikle neoliberalizmin ve özellikle onun adalet anlayışının bir eleştirisini yapmaya çalıştım. Şimdi, buraya kadar söylediklerimle ilk bakışta bağdaşmaz gibi görünebilecek olan son bir saptama ve bu saptama ışığında son bir eleştiri daha yaparak sözlerimi bitirmek istiyorum.

Günümüzde bir büyük ironi yaşıyoruz. Ironi şurada: Devleti minimize etme sloganıyla karşımıza çıkarak neoliberalizmi dünyaya tek seçenekmiş gibi kabul ettirmeye çalışır görünen güçlerin kendileri, kendi devletlerini hiç de minimize etme gayreti içinde görünmemektedirler. Tam tersine, neoliberalizmi düşünce piyasasına pazarlayan günümüzün süper güçlerinin mensubu oldukları devletler, tarihin tanıdığı en gelişmiş bürokrasiye, en büyük ordulara, en karmaşık toplumsal denetim ve yönlendirme mekanizmalarına, sinek vızıltısını bile duyan istihbarat örgütlerine sahip, dünya tarihinde yurttaşlarından gelirlerine oranla belki de en fazla vergi toplayan azman devletlerdir. Öyle ki, bu durumda neoliberalizm de esasen yaşanan ve uygulamada olan bir şey değil, sadece vitrine konan, göstermelik ve kandırılabilir bir şey olup çıkmaktadır. Ironi de buradadır. Bugün ekonomide ve siyasette yaşanan neoliberalizm değil, dünyaya hükmetmeye çalışan bir süper güçler oligarşisidir.

Neoliberalizm maskesi takmış bu oligarşiye karşı seçenek veya seçenek-

ler yaratılması, ulusal ve uluslararası düzeyde gerçek anlamda özgürlükçü ve eşitlikçi bir düzen oluşturulması için, koşullar ne kadar uygunsuz olursa olsun, çaba sarfedilmesi gerektiğini düşünüyorum. Seçenek yaratmak, mevcudu ve dayatılanı görelileştirmek yani onu tek seçenek olmaktan çıkarmak demektir. Süper güçler oligarşisini görelileştirmek zorunda olduğumuza inanıyorum. Aksi halde, insanlık tarihinin en adaletsiz uygulamalarına gün geçtikçe ulusal ve uluslar arası düzeyde daha fazla tanık olmak, kaba gücün, bireyci fanatizmin herşeye hükmettiği bir dünyada yaşamak zorunda kalacağımızı düşünüyorum.

Genel Kaynakça

Erdoğan, Mustafa; Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Ankara 1998.

Erdoğan, Yeşim Vural; Hayek'in Adalet Anlayışı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1995.

Hayek, F.A.; Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen, çev: Atilla Yayla, Ankara 1994.

Hayek, F.A.; Sosyal Adalet Serabı: Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, çev: Mustafa Erdoğan, Ankara 1995.

Hünler, Solmaz Zelyüt; Rawls ve McIntyre: İki Adalet Arasında, Ankara 1997.

Karagöz, Yıldız; Robert Nozick'in Siyaset Felsefesinde Adalet ve Devlet, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum 2002.

Nozick, R.; Anarşi, Devlet ve Ütopya, çev: Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2000.

Özlem, Doğan; Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci, İstanbul 1999.

Özlem, Doğan; Kavramlar ve Tarihleri 1, İstanbul 2002.

Yayla, Atilla; Liberalizm, Ankara 1998.

Yayla, Atilla, Liberal Bakışlar, Ankara 2000.

Platon'dan Günümüze Adalet Kavramı

Nesrin Kale*

'Haksızlığa sapıp bütün insanların seninle beraber olmasını sağlamaktan, adaletle hareket edip tek başına kalmak daha iyidir!'

(M. Gandi)

Giriş

Filozofların felsefelerine bakıldığında genel olarak insanı şu bakış açılarıyla ele aldıklarını/tanımladıklarını söyleyebiliriz;

1. İnsanı eylemleriyle etik bir varlık olarak ele almak, onun tek tek davranışlarının moral değerlerini irdelemek,
2. insanın bilme imkanlarını araştırmak,

3. Dini ya da metafizik temellere dayanarak insanın varlık bütünündeki yerini tanımlamak.

"Adalet" kavramının da, İlk çağ filozoflarının düşüncelerinden itibaren insanın eylemlerini belirleyen hep moral ya da ahlakla ilgili olarak irdelendiğini yani insanın toplumsal düzlemde ortaya çıkan ahlaki davranışlarını belirleyen moral değerlerden; erdemlerden biri olarak gündeme geldiğini görmekteyiz. Adaletin bu özelliğine doğal hukuk okulunun 17. yüzyılda getirdiği öğretilerle doğuştan kazanılan "hak" özelliği de eklenmiş ve 18. yüzyıldan itibaren de "adalet" kavramı hem sözleşmelerle hem de pozitif hukukla güvence altına alınan diğer özgürlük ve eşitlik hakları gibi insan hakları demetinde yerini almıştır.

Bu çalışmada "adalet" kavramının Yunan düşüncesindeki mitoslardan itibaren günümüze kadar çeşitli filozofların düşüncelerindeki serüvenini serimlerken farklı düşünürlerin adalet tanımlarının içeriklerinin altında insanın hep aynı ölçüye dayalı bir moral özelliğini yansıttığını ama bu ölçünün dinsel ve siyasi eğilimlerle zaman zaman farklı nitelikler kazandığını ve bu erdem/hakkın özgürlük ve eşitlik gibi diğer erdemler/haklarla ve "mutluluk" kavramıyla (günümüzde de) ayrılmaz bir bağlantısı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Mitoslarda Adalet Kavramı

Eski Yunan'da erdemlerin ve erdemli yaşamın "iyi" ve "ahlaklı" yaşamın gereği olarak çok fazla önemsendiğini görmekteyiz. Felsefe öncesi her şeyin mucizevi de olsa açıklanmasını bulduğumuz Yunan mitoslarında tanımlanan erdemlerin simgeleri ölümsüz tanrı ve tanrıçalardır. Sözgelimi "Dike"; adalet tanrıçası, Eirene; barış tanrıçası, Eunomia; iyi düzen-yasalık tanrıçası olup, hak tanrıçası da Themis'tir.

Adalet, hakkını almak, haksızlığa baş kaldırmak gibi değerler mitoslarda en önemli erdemler olarak baş sırada yer almıştır. Sözgelimi, "Zeus insanların elinden ateşi alıp onları ateşsiz bıraktığı zaman, Prometheus ateşi Olympos'tan çalıp insanlara verir". Büyük

(* Prof. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü)

tanrının vereceği cezayı göze alıp - ni tekim de, zincirle bir kayaya bağlanır ve bir kartal her gece yeniden büyüyen ciğerini didikler - insanı, o zamana kadar ölümsüzlere ait olan ateşin sahibi yapan, böylece de insanı güçlendirmiş olan Prometheus sonuna kadar dayanır, Zeus'a baş eğmez; ayrıca Zeus'la ilgili çok önemli sırrı da ona söylemez. Bu özellikleriyle, mitolojide haksızlığa (ama bir taraftan da Tanrının adaletine) başkaldıran bir kahraman olarak yer alır Prometheus.

Destanlardan sonra mitosların Yunan edebiyatındaki kullanım alanı trajediler olmuştur. Aiskhylos, Sophokles ve Euripides yazdıkları trajedilerde mitolojik konuları işlemiş olan en ünlü trajedi yazarlarıdır. Aiskhylos, "Agamemnon" adlı trajedisinde mitolojinin ünlü Atreus ailesinin başından geçen bir olayı anlatır: "Kral Agamemnon, Troia Savaşında gemileri götürecek olan rüzgârın esmesi için öz kızı Iphigeneia'yı kurban eder ve bu nedenle de karısı Klytaimnestra tarafından öldürülür". Yazar, mitolojide bu şekilde geçen olayı, mitosta zaten var olan öç, tutku gibi duyguları kendi sözleriyle daha da yoğunlaştırarak anlatır ve iletmek istediği mesajı da, kocasını öldürerek kızının öcünü aldığını ileri süren Klytaimnestra'nın sözleriyle -savunmasıyla- verir: "Öz kızımı suçsuz yere öldüren baba -Agamemnon- öldürülerek adalet yerini bulmuştur".

Aiskhylos, bu mitostaki kişilerin ilişkilerini ve eylemlerini anlatmakla olabilecek bir olaya işaret eder. Böylece de mitos, bir değer olan adalete ilişkin mesaj için bir sembol olarak kullanır.

Agamemnon trajedisinin devamı gibi olan Elektra adlı trajediyi yazan Sophokles, eserinde yine Atreus ailesiyle ilgili bir mitos konu olarak işler: "Elektra uzakta olan erkek kardeşi

Orestes'i, annesi ve sevdiğine gereken cezayı vermesi, böylece de babalarının öcünü alması için büyük bir umutla bekler. Ve sonunda kardeşi gelir; annesini ve sevdiğini öldürerek babasının öcünü almış olur". Elektra annesini duygusal yoğunluğu olan şu sözlerle sorguya çeker; "... kızımı feda etmiş de olsa buna karşılık senin öldürmen mi lazımdı? Hangi kanuna göre? İnsanlara böyle bir kanun koymakla kendi felaket ve nedametine sebebiyet vermiş olmasın. "Zira biri için başka birini öldürmekte haklı isek, adalet yerine gelsin diye en başta senin ölmen lazım". Şair bu sözlerle adaletin önemini ortaya koyar ve trajedinin sonunda Klytaimnestra'nın "... dur oğlum, göğsüme bak, kaç kere başını oraya dayayarak uyumuştun. Daha dişlerin çıkmamışken küçücük ağzınla süt emdin göğsümden, öyle büyüdün..." sözlerine rağmen, oğlu Orestes tarafından öldürülür.

Antigone trajedisinde ise, kral Kreon'un emrine rağmen kardeşini -(Polynikes'i) vahşi hayvanlara yem olmasını önlemek için gömen bir kahramanın -Antigone'nin- öyküsünü anlatan şair, eserinde sevgi, adalet gibi değerlerin önemini vurgular; Antigone eserde şöyle der; "kin beslemek için değil sevmek için doğdum..." (Kale;1987).

Bu trajedilerin her biri, insanlar için her zaman olagelmiş değer sorunlarını -bir insanlık gerçeğini-, kısaca insanı konu edinmektedir. İnsan sorunları ve değerleri o dönemden bu güne kadar değişmediği için, bu eserler ölümsüzdür; o tarihlerden günümüze dek öneminden, çikiciliğinden bir şey yitirmemiştir.

Platon ve Aristoteles'te Adalet Kavramı

Platon'da ve Aristoteles'te "iyi" olan belli bir hayat tarzıdır ve bu hayat tarzı erdemli yaşama bağlı olup, insanı

"mutlu" kılar. Sözelimi Aristoteles'e göre de böyle bir yaşama tarzından mutlu olabilen kişi "filozoftur".

Platon'da "iyi", "ideaların ideası"dır; ideaların büyük bir kısmı erdemlerden meydana gelir, iyi ideası, iyi olan her şeyin iyi olmasını sağlayan şeydir.

Bir şeyin iyi olması için ölçülü ve dengeli, kendi kendine yeter ve kendisi en son amaç veya kendisi için amaç olması gerekir. Akıllı olmak iyidir, doğru bilgilere sahip olmak iyidir, erdemli olmak iyidir. Öyleyse iyi, bütün bunları içine alan bir hayat tarzıdır.

Platon'un ideal devlet anlayışına göre, insanın doğal amacı olan mutluluğa, ancak devletle ulaşılabilir. Devletin en önemli işlevi, "yurttaşlara erdemli bir yaşayışı sağlamaktır". Böylece bireyler devletle kaynaşacak ve bütünleşecektir. Platon'a göre iki şey iş gören insanı işe yaramaz duruma getirir: zenginlik ve yoksulluk. Platon, yoksulluğun insanlarda düzeni değiştirme eğilimini arttıracığını; zenginliğin ise insanları tembelleştireceğinden bu ikisi arasında dengenin sağlanması gerektiğini vurgular. Aristoteles'in sözünü ettiği düzendeki dengesizlik bir yandan ölçsüzlüğü ve adaletsizliği de doğuracaktır, dolayısıyla bu yaşam tarzı erdemli olmayıp insanı mutsuz kılacaktır. İşte Platon'un ideal devletinde nitelikli eğitimciler İnsanların doğruyu bulmalarına yardımcı olacaklardır.

Aristoteles'e göre; beden madde, ruh formdur. Ruh bedenın entelekeia'sıdır (enerji), bedenın içinde taşıdığı erektiler (telos), bedenın hareketleri ve değişimleri içinde kendini olgunlaştırıp, gerçekleştiren formdur; ruh, bedenın biçimlenme ve hareketlerini bir ereğe doğru yönelten nedendir. Ruhun kendisi cisimsel değildir ama bedeni hareket ettiren, ona egemen olan güçtür. İnsan;

doğadaki diğer canlılardan farklıdır. Çünkü bitkiler ve hayvanlardan farklı ve üstün olan "akıl" taşımaktadır. Beyin madde, akıl form niteliği ile diğer canlılardan daha üstün ve etkin halindedir. Bütün çabalarımızın en yüksek ereği ise mutluluktur... Her varlık kendi özünün, kendine özgü etkinliğin gelişmesiyle mutlu olabilir. Aristoteles'te insanın özü akıldır. Her varlık kendi özünü ortaya koyup geliştirerek mutlu olabilir. O halde insan, aklının etkinliği ile mutlu olabilir. İnsan için iyilik, düşünmedir. Dolayısıyla, ona göre; düşünme eylemi pasif bir etkinlik değil aktif bir etkinliktir. Erdem için insan düşünmeli ve yaşmalıdır. İnsanın amacının bu olması gerekir.

Aristoteles'te "iyi"; a) sırf kendileri için aranan erdemler, b) insanın bu erdemlere göre aktivitesi ve c) bu türlü bir aktiviteden duyulan mutluluktur.

Sırf kendileri için aranan erdemler entelektüel erdemler ve bir orta olan moral erdemlerin bir kısmıdır. Bunlar ruhun rasyonel yanılla ilgili erdemlerdir. Aynı zamanda bir aktivite ve bir imkan olan bu erdemler bilgelik, usulluk, doğru yargılama gücü gibi erdemler; ve ruhun hep orta yola yönelmiş olması şeklinde anlaşılan adalet, doğru olanı hür olarak seçmek olan "objektiflik", sevgi-dostluk gibi erdemlerdir.

İyi olanın belli başlı üç özelliği sırf kendisi için seçilmesi, başka bir şeye araç olmaması; kendi kendine yeter olması; ve bunun sürekli olmasıdır (Bunlar, Platon'un "İyi" ideasının özellikleriyle örtüşmektedir).

İnsanın (ruhun) bu erdemlere uygun, başka bir deyişle logos'a uygun aktivitesi; bunları huy edinmesi iyidir. "İyi, bu erdemlere uygun sürekli bir aktivitedir" demek, iyi olanın üçüncü özelliğini de hesaba katarak onu sınırlandırmak demektir. Bu sınırlandırma ise mutlulu-

ğun Aristoteles'teki sınırlandırmasıyla aynıdır. Bu bakımdan "iyi" mutlulukla eşanlamlı olur.

Ayrıca bu tür bir aktiviteden duyulan sevinç de iyidir. Aristoteles'e göre, bir tek hareketin iyi olup olmadığını söyleyemeyiz. İyi hareket, ancak iyi insanın yaptığı bir hareket olabilir. "Doğru hareket" orta olanı gerçekleştiren harekettir. Bir durumda orta olanı ise, ancak iyi insan, ancak bilen insan doğru olarak bulabilir.

İyi insan başka bir deyişle mutlu insan hayatı boyunca sırf kendileri için aranan erdemlere uygun hareket eden, dış imkanlara da yeterince sahip olan insandır; filozoftur. İyi veya mutlu insan, sırf kendileri için aranan erdemleri sürekli olarak hayatı boyunca gerçekleştiren, bu erdemleri huy edinmiş, bunları yapı yapı olduğu gibi olan insandır.

Gerçi entellektüel erdemlerin özelliği öğrenilen erdemler olması, moral erdemlerinki ise sürekli bir gerçekleştirmeye huy edinilen erdemler olmasıdır. Ama bu her iki grup erdem birbirini tanımlayan ve mümkün kılan aktivitelerdir; bir bütün olarak ya vardır ya da yokturlar bir insanda.

Skolastik Dönem

İman ile bilginin uzlaştırılmaya çalışıldığı Skolastik dönemde "iyi"nin ve "kötü"nü tanımlayan Tanrının kitabında yazılıdır; her şeyden önce iyi bir Hıristiyan olmak; sadece Tanrının adaletine inanmak ve güvenmek gereklidir.

Aquino'lu Thomas devlet öğretisinde Aristoteles gibi insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlıyor (Zoon Politikon). Devlet Tanrının istemiş olduğu bir kurumdur. Dolayısıyla devletin başındakilere (otoritelere) itaat bir ödevdir. Devletin ereği, erdemli bir yaşayış için insanı yetiştirmektir. İnsanı sonunda Tanrı ile birleşmeye hazırlamaktır. Bu hazırlığa da başlıca kilise aracılık eder.

Bunun için de, Kilise dünya devletinden üstündür. Kilise ilahi, devlet ise beşeri bir kurumdur.

Thomas, baştan, kişinin özgür olduğunu; seçme özgürlüğünü kabul eder ama arkasından sınırlamaları da gerekli görür özgürlük için; "kişi özgür olmasaydı, yasaklamaları, öğütlerin, ödüllerin, anlamı olmazdı" der.

Aquino'lu Thomas'daki sınırlı da olsa 'seçme özgürlüğü' ve 'meşruluğunu' yitiren yöneticiye karşı direnme hakkı' düşüncesi, çağına (ortaçağa) göre önemli bir düşüncedir.

Duns Scotus (1270-1380)Thomas'ın aksine voluntarizme (iradecilik) ve eyleme önem verir. Bu bakımdan da Rönesans'ı hazırlayan kişi olarak anılmaktadır.

Ona göre Tanrı isteyen ve irade sahibi bir varlıktır. Alemi hür iradesiyle, iradi bir eylemle yaratmıştır. Bundan başka, ahlaki değerler de Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bundan dolayı Evreni ve ahlaki sırf akılla, sadece rasyonalist bir yöntemle temellendiremeyiz. İyi, Tanrının beğendiği şeydir. Tanrının bilgisine akıl erdiremediğimiz iradesi "iyi"yi ve "kötü"yü şimdiki şekilleriyle, görünüşleriyle tespit etmiştir. Tanrıya bunu niçin böyle yaptığını soramayız; kaderimizi, Tanrısal adaleti sorgulayamayız.

El-Medinetü-l Fazıla (Erdemli Toplum) adlı eserinde erdemli bir toplumun erdemli, bilgili yöneticiler eliyle oluşturulabileceğini ileri sürer Farabi'ye göre, erdemli yöneticilerin yönettiği bir toplumda, insanlar Tanrı inancını içlerinde hissederek birbirlerini severek, dayanışma içinde yaşayacaklardır.

İnsanların mutlu olmasını sağlayacak bir toplumun özelliklerini belirleyen Farabi bir yandan da evrensel sevgi ve barıştan söz etmiştir. Ona göre, evrendeki insanlar arasındaki barışın ön

koşulu, tüm sınırların kalkması ve herkesin istediği yerde yaşamasıdır. İyi bir yöneticinin taşıması gereken nitelikleri belirleyen Farabi bu gün de önemini koruyan evrensel değerlerden ve haklardan söz etmektedir.

Rönesans ve Aydınlanma Dönemlerinde Adalet Kavramı

Ortaçağ'daki kul-insan görüşünün sorgulandığı Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde "ahlak", "iyilik", "iyi insan" kavramları da farklı tanımlanmaya başlanmış, bireysellik-toplumsallık dengesinin önemi ortaya çıkmış ve insan "ben kimim?", "nasıl yaşamalıyım?" sorularını sormaya başlamıştır. Rönesans'la farklı bir döneme giren insan, kendine yönelerek gerek kendisiyle gerek dünya ve Tanrı ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir. Bu dönem içerisinde siyasal otoritenin kaynağı tekrar ele alınmış, ilahi hukuk ile doğal hukuk çatışmış, kul zihniyeti yerine yurttaşlık düşüncesi egemen olmuştur.

Makyawell, insanın doğasının ne olduğu üzerinde durmuş ve insanın özünde (Ortaçağ'da tanımlandığı gibi) kötü olmadığını savunmuştur. Ona göre insanın bir takım eğilimlerinin, iştah ve tutkularının olduğu doğrudur ama bunlar engellenirse insan kötü olmaz. Sözelimi insanlar bencildir, en çok mal-mülke önem verirler; "saklamaya gerek yok insanlar çoklukla nankör, içten pazarlıklı, ürkek, doymak bilmez yaratıklardır" (Prens, XVI.).

Kişinin, doğuştan özgür olduğunu kabul eden Montaigne; "Denemeler" adlı eserinde ölçülerle "kendimizi birtakım çemberler içine hapsediyoruz" ve "perhizle, reçetelerle, disiplinle yaşamaktan daha ahmakça, daha humbluca bir yaşama yolu olamaz" dediği halde yine de, kanunların gerekli ve yaşamımızın bir parçası olduğunu belirtir.

Çünkü, ona göre; "ölçü olmayan yerde; kavga, gürültü ve haksızlık vardır".

Bu nedenle de, "benim hizmet ettiğim kanunlar, küçük parmağımı bile köle etmeğe kalksalar, nereye olsa gider başka kanunlar arardım" der, Montaigne.

İnsanlık tarihi boyunca mistiklerden sosyal bilimcilere kadar uzanan çizgide üretilen düşüncelerde mükemmel bir toplum yani bir ütopya yaratmak amaçlanmıştır. Mükemmel; ideal bir toplum kurma düşüncesi bazen dinsel bir öğüye dayalı olarak gerçekleşmiş, bazen de bu mükemmellik arayışı; içinde sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitimsel kurumları bir arada bulandıran kompleks bir toplumsal yapı oluşturmak şeklinde kendini göstermiştir. Ütopik düşüncedeki insan kavramı insan doğasının "iyi" olduğuna ilişkin kabulden kaynaklanmıştır. Ütopiklere göre insanların doğal karakterleri biçimlendirilebilmektedir.

Sözelimi More'un (1478-1535) "Ütopya" adlı eseri, erdem, adalet ve eşitlik temeline dayalı bir ortak yaşam düşüncesinden doğmuştur. Platon'un "Devlet"inden etkilenmiş olan More'un şu cümlelerinden yarattığı ütopyaya verdiği önemi görmek mümkündür; "Utopia devletinin birçok özelliklerini bizim şehirlerimizde görmeği isterdim: bir umuttan çok bir dilektir bu".

More'un ideal devleti, sırf yurttaşlarının mutluluğunu sağlamak amacıyla boşarılmadan ya da hastalarla hastanelerin durumuna kadar tüm pratik sorunlar ve yaşamın tüm ayrıntılarıyla ilgilenir ve bunları etraflıca düzenler. Buna rağmen sert bir otoritenin sembolü değildir, mutluluk her şeyden önce gelir, rejimin gerçek amacıdır.

More da Platon gibi kadımlarla erkekleri aynı yapıda kabul edip, her ikisine aynı eğitimin ve olanakların verilmesi gerektiğini ileri sürer. More'un

devleti bir adada kurulmuştur ve elli dört büyük kentten oluşmuştur.

İtalyan düşünürü Campanella (1568-1639) Güneş Ülkesi adlı eserinde ütopyik devletini anlatır. Hint Okyanusunda bir ada olan Güneş Ülkesini büyük metafizikçi adı verilen bir filozof-rahip yönetir. Yönetim işinde kendisine güvenlik bakanı (Pon), din işlerinden sorumlu bakan (Sin) ve aşk ile sağlık işlerinden sorumlu bir bakan (Mor) yardımcı olmaktadır.

Güneş Ülkesinde çocuklar doğar doğmaz ailelerinden alınır ve devlet tarafından iyi vatandaş olmaları için eğitilirler. Ailelerini tanımayan insanlar bu ülkede dört saat çalışıp, geri kalan zamanda da güzel sanatlarla uğraşıp, ibadet ederler. Rahipliği ve dine verdiği önem Campanella'nın düşüncelerinde etkili olmuştur. Ailenin çocukların yetişmesinde zararlı etkileri olduğunu düşünen Campanella aileyi adeta topluma rakip olarak görmüştür. Bu ütopyada sergilenen aslında totaliter devlet yönetiminin bireyi temele almayan "adalet" anlayışıdır. Oysa devlet olgusunun; yönetimlerin ortaya çıkış nedeni bireydir ve tüm yönetim sistemlerinin; tüm kurumlarının bireyin özgür düşünmesine ve eylemlerine mümkün olduğunca geniş bir hareket alanı sağlayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir. Çünkü J.J.Rousseau'ya göre yaşamak, soluk alıp vermek değildir, yaşamak davranmaktır; yaşamak organlarımızı, duygularımızı, yeteneklerimizi; bize var olduğumuzu duyuran her nesnemizi özgürce kullanmak demektir.

On yedinci yüzyılda ortaya çıkmış olan Doğal Hukuk Okuluna göre, "özgürlük, eşitlik, adalet" İnsanın doğuştan getirip, sahip olduğu haklardır. Yine, "Baskı rejimlerine karşı duyulan başkaldırı da doğal Hukuka ikinci bir varlık nedeni oluşturur". İlk neden ekono-

miktir. Kişinin, doğal hakkı olan özgürlüğünün yanı sıra "toplumsal sözleşmeye" bağlı olmasının gerekliliğini de savunan bu okul insan haklarının teorik temellerini atmıştır.

Rousseau, 18.y.yılda "doğal özgürlük" ve "toplumsal özgürlük" diye iki tür özgürlükten söz eder; kişi, önceleri "doğal halde" yaşarken hiç bir kuralın, yaşamın belirlemesi olmadığı için, "doğal özgürlüğe" sahiptir, ama yavaş yavaş toplumsallaşmaya başladığında kendisini birtakım bağlar, belirlemeler içinde bulur ki, bu durumda artık, kişinin "toplumsal özgürlüğü" başlar; "Toplum üyelerinden her biri, bütün hakları ile birlikte kendini baştanbaşa topluma bağlar". İşte "toplumsal özgürlük" budur. "Toplumsal sözleşme" ile kendini topluma bağlayan kişi için, artık "özel istem" öncemli değildir, göz önünde tutulması gereken, "genel istem"dir; "Herkesin insan olarak sahip olabileceği özel istemi, yurttaş olarak sahip olduğu genel isteme aykırı ya da karşıt olamaz, kim genel istemi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlanacaktır. Bu da, o kimse, özgür olmaya zorlanacaktır demektir" (Gutck;76).

Bu "toplumsal sözleşme" ve "genel istem"le bir çeşit kamu kavramı oluşturan Rousseau'ya göre; böylece birlik sağlanıp, kişilerin, "kendî kendisinin yargıcı olacağı" durumlardaki kargaşa önleneyecektir. Çünkü tek tek kişilerin istemleri topluluğun tümü için zararlı olabilir. Kişiler, artık toplum içinde diğer kişilerle bir arada yaşamaktadırlar ve bu birliğin can-mal güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. İşte bu güvenliği sağlayacak olan da, "hükümetin" koyduğu yasalar, "yönetim kuralları"dır. Toplum içindeki kişi, ancak bu yasalarla özgür olabilir, eşitlik ve adalet sağlanabilir.

Kant ve Fichte ise öncelikle kendi aklımızın koyduğu ahlak yasalarıyla

yani özgürlüğü özgürlük için, adaleti adalet için istemek gerektiğine inanarak başkalarını hesaba katmamızın; yani doğal özgürlüğümüz ile toplumsal özgürlüğümüzü dengelememizin mümkün olduğunu ileri sürerlerken adalet kavramını, özgürlük-ahlak yasası-ödev-eylem bağlamında ele alırlar.

Kant'a göre Kendimiz için isteme maksimleri ortaya koymaya başladığımız anda kendisini bize ilk gösteren, doğrudan doğruya bilincine vardığımız ahlak yasasıdır. Ahlak yasası bizi doğrudan doğruya özgürlük kavramına götürür. Kişi için dışardan gelen herhangi bir belirleyicinin önemi yoktur, o ne istediğinin farkındadır ve eylemini sadece kendi aklının koyduğu yasanın belirlemesini ister: onun eylemlerini belirleyecek, koşula bağlayacak herhangi bir şey varsa, o da yalnızca, kendi aklı olmalıdır. Ancak bu şekilde yaptığı eylemin, diğer kişilere faydası olabilir. Kendi kendisinin, kendi başına şey olarak bilincinde olan aynı özne, kendi varoluşuna da bakınca, kendisini yalnızca aklın aracılığıyla kendisine koyduğu yasalarla belirlenebilir görür (Kant;34-171).

Kant, adalet konusunu incelerken üç ayrı ilkeye dikkat çekmektedir. Bunlar Roma hukukundan kaynaklanan "şerefli yaşa, kimseye zarar verme, herkeşe payına düşeni ver" esaslarıdır. Kant'ın üzerinde durduğu üçüncü ilke olan "herkese payına düşenin verilmesi" (suum cuique) adaletle ilgili klasik tanım olup, Kant'ın düşünce sisteminde "adalet" kavramını yönlendiren temel değer her zaman "özgürlük" olmuştur (Güriz;20).

"Bir şey yapıyorum, öyle ise varım" diyen Fichte'ye göre; kişinin varolma şartı, eylemde bulunmasıdır; eyleminin bilinci, ona varolduğunun bilgisini verirken, özgür olduğunu da gösterecektir "özgür olmak için eyle-

min, dışarıdaki ereklere vazgeçip kendisini erek bilmesi gerekir, gerçek ahlaki davranış, özgürlüğü özgürlük için istemektir". O zaman özgürlük; "hazır olarak verilmiş bir durum olmayıp, gerçekleştirilecek bir ödevdir". Kişi, eylemde bulunurken, eyleminin bilincindeyken ve varolduğunu görürken hep kendi kendinedir, sadece kendine bağlıdır. Kişinin, bu kendiliğindenliği yine Fichte tarafından bozulur. Çünkü Fichte, kişiyi dış belirleyici olan diğer kişilerin hakları ile sınırlandırır. Kişisel özgürlük, başkalarının özgürlüğünden soyutlanamaz, başkalarının ile sınırlanmalıdır; birtakım koşullu tümcelere bağlanmalıdır.

"Ben, hiçbir zaman yalnız başına, tek başına bulunmaz, hep kendisinden başka olan benlerin karşısında bulunur" der Fichte. Öyle ise, ancak başkalarının özgürlüğüne, haklarına saygı göstermesini bilmemiz yüzünden özgür olabiliriz; "insan, türdeşlerinin hak ve özgürlükleri karşısında kendi haz ve egemenlik isteklerini kendiliğinden özgürce sınırlandırmayı bilecektir, özgürlük, (adalet, eşitlik); zorunlu bir ödev ve değerdir".

İşte yasaların da bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olması gerektiğini savunan aydınlanma filozofu Montesquieu'e göre, insan üzerinde "iktidar" yoluyla yaratılacak baskıyı önleyip, özgürlüğü sağlayacak olan yasalar; baskı ve terör insan doğasına aykırı olup, siyasal özgürlüklerin güvence altına alınması gerekir. Despotizmi önlemek, siyasal özgürlüklerin ve yasaların üstünlüğünün sağlanmasıyla olanaklıdır.

Adil, eşitlikçi ve özgür bir İdeal siyasal düzenin oluşturulabileceğini savunan düşünürlerden; A. Smith, J. Locke ve J. S. Mill liberalizmin temel felsefesini oluşturmuşlardır. Liberalizm,

Ortaçağ feodalizminin parçalandığı son evreler olan ve meslek sahipleri, bankacılar ve ticaretle uğraşanlardan oluşan orta sınıfın sosyal ve siyasal haklar için aristokrasi sınıfına karşı mücadeleye giriştikleri 17.yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. 18.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde liberalizm artık eski aristokrasi düzenine karşı koyan sistemli bir ideoloji haline gelmiş, liberal hareketler Batı düşüncesini temelden etkileyen 18.yüzyıl Aydınlanma (Akıl) çağı'nın yaratıcısı olan aydınlar tarafından gerçekleştirilmiş, insanın ilerlemesine engel olan monarşi ve kilise dogmalarına savaş açılmıştır. Aydınlanma filozofu Voltaire şöyle der; düşüncelerinizden nefret edebilirim, fakat o düşünceleri savunmanız hakkını size kazandırmak için ölmeye hazırım.

Locke'un "Sivil Toplum Üzerine İkinci İnceleme" adlı eseri liberal ideoloji ile ilgili en önemli çalışmasıdır. Onun 'temsili hükümet' ve 'insanın devredilemez hakları' kavramları liberalizmin de temel kavramları haline gelmiştir. Locke'un ileri sürdüğü toplumsal sözleşme kuramı, siyasetle ilgili yeni bir kavram olan; kendi kendini yöneten bireyler topluluğu (ulus) kavramını getirmiştir. Locke ve Rousseau'nun toplumsal sözleşme ile ilgili düşüncelerinin yanısıra, Locke'un doğal haklar teorisi ve hükümet sözleşmesine ilişkin düşünceleri özellikle Thomas Jefferson ve Bağımsızlık Bildirisinin yaratıcıları gibi Amerikalı liberal kuramcılar üzerinde çok etkili olmuştur.

1690 yılında Locke'un yazdığı "Sivil Toplum" konulu incelemesi İngiltere'deki Büyük Devrim'e yol açmakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir düşünsel perspektifi de doğurmuştur (Guttek, 190).

Sonuç

İnsan Hakları ve Adalet Kavramı

İnsan hakları; insanın doğal, kültürel yetilerini, isteklerini özgürce ifade edebilmesini sağlayan; ve bu özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlayan etik bir anlayışa dayanır.

"Sıf insan olması" nedeniyle insanın hak ettiği bu haklarla insanın mutlu ve huzurlu olması gözetilir. Bu haklar demokrasi kültürünün olmazsa olmazları olarak kabul edilip; toplumsal yaşamın temeline; yaşamın tüm dokusuna işlendiğinde ancak insanların mutlu, güvenli ve huzur olması da sağlanacaktır.

'Temel haklar' 'kişi hakları', temel kişi hakları diye de adlandırılan hakları, insanla ilgili bazı gereklilikleri insan türünün bir üyesi olan her varlıkla ilgili bazı gereklilikleri dile getirir. Bu gereklilikler, insanın değerini koruma sitemleri -yani kişileri, sıf insan olduklarından dolayı koruma istemleri- olarak karşımıza çıkar".

İşte bu hakları koruma altına alan otuz maddelik insan hakları bildirgesinin yirmi dokuz; hep kişilerin sahip olması düşünülen, sahip olması gereken haklar ve özgürlüklerle ilgilidir. Ancak "doğal özgürlükle" "toplumsal özgürlüğü" dengelemek gerektiğinden bu haklar bildirgenin bir maddesinde şu şekilde sınırlandırılır; "Her şahsın şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi gerekli olmakla birlikte içinde yaşadığı topluluğa karşı da görevleri vardır; kısaca özgürlük başkasına zarar vermeden her şeyi yapmaktır (Madde 4). Proudhon'a göre de özgür insan; "Zorunluluğu anlayan insandır." Çünkü, "baskının tümüyle ortadan kalktığı, yerini tam bir özgürlüğe bıraktığı görülmemiştir. Anayasaların görevi, özgürlükle baskı arasındaki dengeyi bulmaktır".

İlkçağdan itibaren ele aldığımız düşüncülerin felsefelerinde adaletin insa-

nın moral davranışlarıyla ("iyi" ile) ilgili bir ölçüt işlevi gördüğünü bu anlamda bir erdem olduğunu ve bu erdem özgürlük kavramı ve insanın; toplumların mutluluğu ile bağlantılı olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Özellikle Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde "adalet" kavramının bu niteliklerine "hak" niteliğinin de eklendiğini ve bu hakkın diğer haklarla birlikte yazılı belgelerle güvence altına alındığını görmekteyiz. İnsan Hakları Bildirgesinin birinci maddesinde şu ifade vardır; "Bütün insanlar onur ve haklar bakımından özgür ve eşit doğarlar; akıl ve vicdan sahibidirler; birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar."

Aynı zamanda bir ahlak kuralına; ahlaki bir olguya da kaynaklık eden adalet kavramı "demokratik bir hukuk devletinde" ya da başka bir deyişle hukukun üstünlüğüne önem verilen toplumlarda toplumsal adaleti ve insan haklarını yaşamsal kılacak tek en anlamlı kavram haline gelmektedir.

Toplumsal yaşamın düzenlenmesi amacıyla oluşturulan "hukuk" olgusu "hak" kavramının çoğulu olup sosyal, ekonomik, siyasal, kamu haklarını korumakla yükümlü normları ifade eder. Demokrasi de ancak hukuk devletinin demokrasisi ise yararlı ve anlamlı olup böyle bir demokratik hukuk devletinin de en önemli dayanağı adalet olgusu olacaktır.

Adaletin sözlük anlamı "tüze"dir; herkesin kanunca tanınmış olan hakkını vermek, bu hakka ilişmemek eylemi ya da ilkesidir. Adalet kavramı ideal anlamda hem kanun koyma işlerinde hem de hukukun uygulanmasında rol oynamaktadır. Yani yalnız hakim ya da yönetici değil kanun koyucu da hukuk kurallarını koyarken bu kanunları adalet idealine göre çıkartmalıdır. Bu anlamda adalet ideali bir tür hedef; yön belirleyicidir.

Bu noktada hukukun adalete uygunluğu ilkesi ortaya çıkmaktadır. Başka deyişle de adalet haklılık, hakka uygunluk; karşılıklı çelişik çıkarlar arasında hakka uygun bir denklik anlamına gelmektedir.

Adalet; diğerlerinin menfaatleri gözetilmek şartıyla herkese en çok menfaat sağlayan sürekli bir amaçtır (Corpus Juris Civilis) (E.Hirş;168).

Devlete ait yetkilerin paylaşıldığı ve keyfiliğin önlenildiği bir yönetim biçimidir hukuka bağlı devlet. Bireylerin temel hak ve özgürlükleriyle toplumsal düzenin, kamu yararının dengelendiği sosyal hukuk devletinde bireylerin mutluluğu ve huzurlu yaşamından söz edilebilir. Sosyal hukuk devletinin temelini oluşturan yasalarda hep göz önünde tutulması gereken olgular; çoğunluğun yararı ve insan haklarıdır.

J.Locke'a göre, devlet mekanizmasında; yönetenler ile halk arasındaki ilişkide rol oynayan kavram, artık hükümet sözleşmesi değil, güvenmek kavramı olmalıdır. Güven üzerine kurulan böyle bir ilişkide yöneticiler, kendilerine verilen yetkileri kamu yararına uygun olarak kullanacaklarına söz verirler. Sözlerinde durmadıkları takdirde halk güvenini geri alır, güven bozulur.

Toplulukları yöneten genel ilkeleri ararken Locke, temele şu ilkeyi almıştır. Hiç kimse diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne, zenginliğine kastedemez / zarar veremez. Her birey diğer bireyler gibi zenginlik, yaşam ve özgürlük doğal haklarına doğuştan eşit olarak sahiptir. Her insan siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullardaki bu doğal hakları bilmeli ve bunlara saygı göstermelidir.

Bu haklar tehlikeye düştüğünde bireyler haklarını zarar verenlere karşı korumak amacıyla, toplumdaki diğer bireylerle bir toplumsal sözleşme oluştururlar. Bireyler bu doğal haklara toplumda öncelik verip, korurlar, böylece

toplum da bu kişi haklarını koruyacak şekilde organize edilir. Locke'un liberal ideolojisi, kişi haklarının tanınması, garanti altına alınmasını sağlamıştır (Guttek, 190-205).

Demokrasi ve adalet kavramının pratikteki farklılıklardan doğan göreliliğini dolayısıyla devletin keyfi uygulamalarını önlemenin ; demokrasi ve hukuk ile insan hakları arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmenin yolu adalet kavramının içeriksiz bir isteme ilkesi olarak anlaşılıp talep ettiği şeyin bu haklara uygun olarak belirlenmesi yani adaletin, toplumsal, siyasal ilişkilerin; hukukun insan haklarına uygun olarak düzenlenmesidir. Başka deyişle bu, etik kararların varolan gelenekler ve kuramların; kurumsallaşmış iktidarın ötesine geçmesi demektir.

İnsan hakları , muamele görme ilkesi olarak doğal ya da rastlantısal özellikleri ne olursa olsun her insanın etik olarak nasıl bir muamele görmesi ya da görmemesi gerektiğini dile getirirler. Bundan dolayı insan hakları yasama için temel normlardır (Kuçuradi;78-81).

Sonuç olarak etik erdemler içinde üstün bir yere sahiptir adalet. Adalet bir erdemdir, Epikuros'un ifadesiyle Erdem bireyin, insanlık uğrunda gerekli görevlerini yerine getirmesi demektir ve erdemli bir yaşam biçimi bizi mutlu etmelidir. Fromm'a göre; insan hayatının amacı mutluluktur ve mutluluk da

sıkı sıkıya, erdemli olmaya, erdemli yaşamaya bağlıdır.

Kaynakça

1. Ioanna KUÇURADI, 1994, Etik, Türkiye Felsefe Kurumu yay. Ankara
2. Ernest HIRŞ,1996, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri, Adalet matbaacılık yay. Ankara
3. Adnan GÜRİZ, 2004, "Adalet Kavramı Üzerine", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, S.9, İst. Barosu Yay.
4. Takiyettin MENGÜŞOĞLU, 1983, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul
5. Niyazi ÖKTEM, 1977, Özgürlük Sorunu ve Hukuk, Sulhi Gören Matbaası, İstanbul.
6. Mümtaz SOYSAL , 1986, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yay., İstanbul
7. Nesrin KALE, 1982, Koşullu Özgürlük, Lisans Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara.
8. ....1987, Antik Felsefe ve Edebiyatta Mitos, Yüksek Lisans Tezi, DAN. I.Kuçuradi, Hacettepe Üniv., Ankara
9. ....2004, Nasıl Bir İnsan? Nasıl Bir Eğitim?, Ütopya Yay. Ankara.
10. Gerald L. Guttek, 2001,Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar, çev. Nesrin Kate, Ütopya Yay.
11. I. KANT, 1980, Pratik Aklın Eleştirisi, Çev.I.Kuçuradi, Ü.Gökberk, F.Akatlı, Meteksan Ltd.Şti. Ankara.

Yeni- Aristotelesçi Sosyal Adalet Kuramı: Bir Yeni Liberalizm Eleştirisi

Hatice Nur Erkızan^(*)

Yaklaşık olarak son otuz-otuz beş yıldan bu yana adalet ile ilgili tartışmalar, özellikle dağıtıcı adalet veya sosyal adalet söz konusu olduğunda, şu ya da bu biçimde iyi kavramı ile bir biçimde bağımlı olarak sürdürüle gelmiş bulunmaktadır. Özellikle Rawls'ın Bir Adalet Kuramı'nın yayımlanmasını izleyen süreçte birçok liberal kuramcının adaleti iyi kavramından bağımsız bir biçimde ele almaya yönelindiklerine tanık olmaktayız. Öyle ki, çağdaş liberal kuramları tanımlayan en önemli iki özellikten biri iyi kavramının olumsuzlanması diğeri de değersel tarafsızlık olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yaklaşımın izlediği yöntem ise eksternalist (dışsalıcı) yöntem olarak tanımlamakta ki buna göre sosyal zenginliklerin paylaşım ilkeleri ile iyi arasında herhangi bir ilişki olmadığı gibi, sosyal zenginliğin dağıtılmasında da herhangi bir iyi kavramına başvurulamaz. Başka bir ifadeyle, çağdaş liberal kuramda adalet ve iyi sonsuza kadar birbirinden uzaklaştırılmış görünür. Rawls'da olduğu gibi, adalet ister hakkaniyet isterse, Nozick'te olduğu gibi, haklar bağlamında tanımlansın kesin olan şudur ki insan için iyi olanın ne olduğuna ilişkin tartışmama liberal kuramcıları tanımlayan ortak bir anlayış haline gelmiş bulunmaktadır. İlginçtir ki, bugün nerdeyse bizler bile, özel ve sosyal ortamlarda

artık değersel tarafsızlığa sahip özneler gibi davranıyor; daha çok ne bizim ve ne de karşıımızdaki ruhuna, gönlüne, yüreğine dokunmayan hukuk ilkelerinden liberalce konuşuyoruz. İşte ben burada böyle bir anlayışın karşısında yer alan Yeni-Aristotelesçi bir kavrayışın içinden sosyal adaleti ele alıp tartışmaya çalışacağım. Ancak, önce birinin kendi kendini yeni-Aristotelesçi olarak tanımlamasının ne anlama geldiği üzerinde biraz durmak istiyorum. Daha başlangıçta şu belirlemeyi yapmak bir gereklilik olarak kendini göstermekte: Birinin kendi kendini Yeni-Aristotelesçi olarak tanımlaması onun, Aristoteles'in bütün görüşlerini istisnasız değerli bulduğu, kabul ettiği anlamına gelmez. Ayrıca ve hiç kuşkusuz, Yeni-Aristotelesçilik kendi içinde ne biçimsel ve ne de içerik bakımından mutlak bir aynılığı gerektirmez. Bu nedenledir ki, Yeni-Aristotelesçi anlayışlardan söz etmek olanaklı olmaktadır.^(*)

Burada yeni-liberalizme karşıt olarak öne sürülen Yeni-Aristotelesçi kavrayışı belirleyen en önemli düşüncenin başında Aristoteles'in insan anlayışı gelmektedir. İnsanı çeşitli potansiyellere sahip bir varlık olarak tanımlayan Aristoteles, onun kendini gerçekleştirmesinin eylemden, etkinlikten geçtiğini söyler. İnsanın kendini yaratması ancak ve ancak eylemekle olanaklıdır. İşte bu

(*) Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi